

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ВРЪЗКАТА МЕЖДУ ТИТЛИТЕ НА ВИСШИ САНОВНИЦИ В БЪЛГАРСКОТО ЦАРСТВО И ДУНАВСКИТЕ КНЯЖЕСТВА

Тервел Попов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В настоящата работа са сравнени титлите на някои висши сановници в Българското царство със съответстващите титли на високопоставени служители във Влахия и Молдова. Използваните извори са най-вече влашките и молдовските владетелски документи от XIV – XV в., когато българо-византийското влияние върху държавната уредба на Дунавските княжества е най-силно. Въпреки развитието на функциите на сановниците във Влахия и Молдова в произведения от XVII – XVIII в. (творбите на Евлия Челеби и Дмитрий Кантемир) също може да се види сходството на техните задължения със задълженията на византийските и българските дворцови служители.

Keywords: Danubian principalities, bolyars, state regulations, dignitary

Продължителното българско владичество в земите, на които през XIV в. се формират княжествата Влахия и Молдова, е много важен фактор за силното българско влияние върху дворцовата и административната уредба на Дунавските княжества. Ако се разгледат титлите на висшите сановници в двете княжества, ще се види сходството им в названията и функциите с тези във Византия и възобновеното Българско царство. Част от титлите са с българското си название (мечоносец, столник, наместник), а други са с гръцкото, но най-вероятно са се утвърдили във Влахия и Молдова чрез посредничеството на България.

Влашката и молдовската знат се назовава с българската титла „болярин“, „боляри“ – славянизирана форма на прабългарската титла „боил“ (мн.ч. боилар). В Хрониката на Теофан Изповедник се посочва, че българският владетел Паган (Кампаган = кавхан?) се среща с василевса Константин V Копроним (741 – 775) заедно със своите боили¹⁾. Хронистът пише, че хан Телериг (768 – 777) отправя 12-хилядна войска и боили в славянската област Берзития²⁾. Когато Константин V изпраща флота срещу България (774 г.), двама българи идват при ромеите да искат мир. Теофан Изповедник предава техните титли като „боил и чигат (чигот)³⁾“.

В български епиграфски паметници от езическия период на ранносредновековна България титлата се среща и в различни съчетания: ичиргу боил, кана боила колобър, багатур боила колобър, юк боил⁴).

Сред боилското съсловие се открояват великите боили. Константин VII Багренородни (913–959) пише в „За церемониите във византийския двор“, че логотетът задава различни церемониални въпроси на българските пратеници, сред които е: „Как са шестимата велики боили?“⁵). Тези шестима велики боили са людете от най-близкото обкръжение на българския владетел (боилския съвет?), но не са всичките велики боили. В друго свое произведение – „За управлението на империята“, Константин VII пише, че при несполучливия български поход срещу Сърбия в плен падат канартикинът Владимир Расате, и дванадесет велики боили⁶). Явно броят на великите боили (боляри) в ранносредновековна България е бил значителен.

Болярската титла е сред малкото, пренесени от ранносредновековното във възобновеното Българско царство. В Борилския синодик болярите се делят на велики и мали („всички боляри, мали, също и велики“⁷).

Велики боляри са великият логотет, епикерният, протовестиарият, великият примикюр, великият комис, столникът и други висши дворцови сановници. Те влизат в болярския съвет (синклит). В „Пространното житие на св. Иван Рилски“ търновският патриарх Евтимий (1375–1394) пише, че цар Асен I с „целия си синклит“ посреща българския църковен глава и мощите на светеца⁸). В „Житието на св. Сава“ от Теодосий Хилендарец се споменават „царските съветници“ на Иван Асен II (1218–1241)⁹).

Към „малите“ боляри спадат вероятно както по-нискостоящи дворцови служители, така и представители на столичното и провинциалното болярство. Ктиторските портрети в провинциални църкви може би изобразяват „мали“ боляри – болярина Рутеш в пещерната църква (скит) „Св. Марина“ близо до Карлуковския манастир¹⁰), неизвестния болярин в храма „Св. Никола“ от с. Калотина¹¹), болярина Радивой в църквата на Кремиковския манастир¹²), Радослав Мавър в храма на Драгалевския манастир¹³) и др. Част от „малите“ боляри запазват привилегиите си след османското нашествие (Радивой, Радослав Мавър) и вероятно са включени сред спахиите християни.

Димитрий Кантемир (1673–1723) – молдовски господар (1693; 1710–1711), в своето забележително произведение „Описание на Молдова“ пише за болярите в Молдова: „На местния молдовски език те се наричат бояри (Boiari). Тази дума произлиза от изопачената славянска дума боляре (Boliare), с която от старо време славянските народи наричат всички свои велможи... Произходът на болярите е неясен поради небрежността на първите молдовски летописци. Но примерите у съседните народи, като сърбите и българите, ни убеждават, че това съсловие е по-древно даже от самото основаване на Молдова...“¹⁴).

Във Влахия и Молдова болярите също се делят на „велики и мали“. В грамота на молдовския господар Александър I Добри (1400 – 1432) от 28 юни 1401 г. пише: „всички боляри молдовски, и велики и мали“¹⁵). В грамота на влашкия воевода Мирчо I Стари (1386 – 1418), съставена между 1400 и 1403 г., са отбелязани „боляри господство ми, велики, също и мали“¹⁶).

Към великите боляри във Влахия и Молдова спадат великият логотет, великият спатар, пичерникът (пахарникът), столникът, комисът и други висши сановници, редовно присъстващи в господарските грамоти. Те са членове и на болярския съвет (синклит), споменаван в някои документи и летописи¹⁷). Кантемир пише, че членове на молдовския болярски съвет през XVII в. са великият логотет, ворникул де цара де жос (управителят на Долна Молдова), ворникул де цара де сус (управителят на Горна Молдова), хетманът, великият постелник, великият спатар, великият пахарник и вистиерникът¹⁸). Въпреки промените в дворцовите служби през XVI – XVII в. част от членовете на съвета са добре познатите от грамотите от XIV – XV в. логотет, спатар, пахарник, вистиар (вистиарник, вистиерник). Отбелязаните в грамотите от XIV – XV в. велик столник и велик комис през XVII в. са на първите места в първия ранг на диванните боляри и спадат към великите боляри¹⁹). Службите на всички тези сановници са аналогични с тези във Византия и възобновеното Българско царство. Д. Кантемир посочва, че при византийските и молдовските дворцови служители „наименованията са едни и същи, както и задълженията им при двора на княза – да му дават съвети и да ги изпълняват, също да управляват държавата и да я пазят, еднаква е грижата им за нуждите и достойнството на двора“²⁰). Кантемир правилно е схванал това сходство, но изглежда, не е наясно с българското посредничество при изграждането на дворцовия церемониал в Молдовското княжество. Ако разгледаме титлите и задълженията на влашките и молдовските сановници, ще се убедим в силното българско влияние. Разбира се, задълженията на тези дворцови служители се развиват и променят отчасти във времето.

1. Велик логотет. Във Византия при династията на Палеолозите този служител е ръководител на дипломацията и канцлер на василевса. Натоварен е с кореспонденцията на императора с чуждите владетели. Андроник II Палеолог (1282 – 1328) издига този сановник от 12-и на 9-и ранг в дворцовата йерархия – между великия стратопедарх и протостратора. Великият логотет е приемник на „λογοθέτης των секретων“²¹). Длъжността „велик логотет“ е възприета във възобновеното Българско царство и нейният носител най-вероятно е изпълнявал същите функции, въпреки че в изворите липсват преки данни. Може със сигурност да се твърди, че българският велик логотет е сред най-високопоставените дворцови служители. В Бориловия синодик е отбелязан великият логотет Добромир²²). Приписка към сборник със слова на св. Григорий Богослов от XIV в. съобщава, че книгата е преписана от книжовника Пър-

вослав по повеля на „всепочтения между велможите на Българското царство логотета Мита“²³⁾. Изглежда, този висок сановник не е само логотет, а велик логотет. Логотетът Филип е споменат в „История“ на Йоан Кантакузин като главен участник заедно с протовестиария Раксин (Драгсин = Драгшан) в заговора за свалянето на цар Иван Стефан (1330 – 1331) от търновския престол²⁴⁾. Ръководното място на Филип в този дворцов метеж показва, че той не е един от логотетите, а велик логотет. Същият сановник е отбелязан в епиграфски паметник от средновековния град Червен²⁵⁾.

Във Влахия и Молдова службата на великия логотет е обвързана с владетелската канцелария – съставя документите на господаря и е пазител на големия господарски печат. Влашкият велик логотет е отбелязан за пръв път в грамоти на Мирчо I, съставени през 90-те години на XIV в.²⁶⁾ За разлика от Влахия, където великият логотет заема трето място в дворцовата ранглиста след бана и дворника²⁷⁾, молдовският велик логотет има най-висок ранг сред сановниците. Споменат е за пръв път в грамота на Александър I Добри от 28 юни 1401 г. („писа Братей логотет“²⁸⁾), но се среща и по-рано, независимо че не е отбелязан с титлата си. В документ на Роман I (1391 – 1394) от 30 март 1392 г. господарят подчертава: „А за твърдост и памет заповядах да бъде закачен нашият голям печат, за да не бъде никога нарушено [постановлението]“²⁹⁾. В грамота на Александър I Добри от 29 юни 1400 г. е отбелязан служителът Яцко, който поставя господарския печат на грамотата³⁰⁾. Тези сведения показват, че службата на великия логотет съществува твърде рано в Молдова. Функциите на молдовския велик логотет, като съставител на владетелските документи и пазител на големия печат, са показани в една от най-ранните молдовски грамоти (1 август 1403 г.). Александър I Добри подчертава: „А за по-голямо потвърждение на всичко това заповядахме на нашия служител Братей логотет да запише и да закачи нашия печат...“³¹⁾.

Ето как Д. Кантемир описва високото положение и функциите на великия логотет в Молдова: „Великият логотет, който е по-точно да се назове върховен управител на държавната канцелария (*Logotheta magnus, quem recte supremum principatus Cancellarium diceret*), превъзхожда всички останали [дворцови сановници] по отношение на оказваните му почести и се явява председател и ръководител на всички [болярски] съвети. Лично предлага на останалите съветници това, което господарят е заповядал да се обсъди, и след съвместното обсъждане докладва на господаря за решението. По-нататък, ако е нужно да отправи молба към господаря от името на всички боляри, сам излага молбата им при пълното мълчание на останалите; затова му е дадено гръцкото название логотет. Освен това на него принадлежи правото да определя границите на именията, решаването на споровете, възникващи по повод поземлените владения, и данъците, вземани от тях. Също така той стои начело на придворните или на тази знат, чийто род още не е получил болярско достойнство“³²⁾.

Евлия Челеби също пише за мястото на молдовския велик логотет сред останалите сановници: „Баш логофет – той е главен сред всички боляри, в неговите ръце е печатът за целия [молдовски] край“⁴³³.

Великите логотети получават под свое управление богати градове и обширни земи. Влашкият логотет Балдуин в началото на XV в. се разпорежда в Калиакра и вероятно над голяма част от Добруджа след завладяването на областта от Мирчо I Стари³⁴. Според Д. Кантемир молдовският велик логотет през XV в. управлява Белград-Маврокастро – най-големия и богат град на княжеството³⁵.

И молдовските логотети, както българските, поръчват написването на книги. През 1477 г. е написано четвороевангелие по повеля на молдовския логотет Михаил и неговите братя³⁶.

2. Мечоносец (спатарий). Титлата идва от названието „σπαθαρῖος“ (мечоносец). Тези служители са телохранители на византийския император. Императорските спатарии са познати от времето на Теодосий II (402 – 450). В началото на VIII в. „спатарий“ вероятно става титла – Юстиниан II (685 – 695; 705 – 711) удостоява с нея своя доверен човек – бъдещия император Лъв III. Титлата постепенно изчезва във Византия през XI – XII в.³⁷ Тя преминава във възобновеното Българско царство, където се среща в българския си еквивалент – мечоносец (мечоноша). Върху пръстен печат е гравирани надписът „мечоносец Тагчи“³⁸.

В грамота на Мирчо I Стари от 10 юни 1415 г. сред висшите сановници е записан „Васе мечоносец“ (мечоноша)³⁹. По-нататък титлата е записвана най-вече като „спатар“. За една и съща личност понякога са използвани и българското, и гръцкото наименование на титлата. Боляринът Негрил е отбелязан в грамота на влашкия владетел Дан II (1420 – 1431, с прекъсвания) от 20 март 1429 г. като „Негрил мечоносец“⁴⁰, а в документ на същия господар от 16 септември 1430 – като „Негрил спатар“⁴¹. Грамота на влашкия владетел Владислав II (1447 – 1456) от 1 август 1451 г. регистрира присъствието на двама спатарии – Димитър и Станчул⁴². В документ на същия господар от 2 август 1453 г. се срещат трима спатарии, но единият – Станчул, е записан с българското название на титлата си „мечоносец“, а другите, Стоян и Димитър – с гръцкото ѝ название „спатар“⁴³. Във влашката грамота от 10 юни 1415 г. мечоносецът е отбелязан след бана – дворник, бана, двамата логотети и вистиаря, но преди комиса, столника и пахарника⁴⁴. В грамоти от 1428 г. спатарят също е записан след дворника, логотета и вистиаря и преди пахарника, комиса и столника⁴⁵, но например в грамота от 20 март 1429 г. е посочен след дворника и преди вистиаря⁴⁶.

Мечоносецът се е разполагал сред първите влашки сановници. В някои грамоти спатарят е на второ място след дворника⁴⁷, в редица други заема трето място след дворника и логотета⁴⁸. В някои извори длъжността се среща под

формата „велик спатар“ (spatharius magnus)⁴⁹⁾, с което се подчертава главното място на нейния носител сред другите мечоносци на владетеля. Служебните функции на великия спатар в Дунавските княжества не се отличават от задълженията на този сановник във Византия и България. Д. Кантемир пише: „Великият спатар, главният оръженосец на господаря, оглавява спатарията... В дните на големи празници, които се наричат владетелски, когато господарят присъства в храма по време на богослужение или в трапезната зала, великият спатар е облечен в златотъкана одежда и с тюрбан, украсен със скъпоценни камъни. По време на светата служба и гощавката обичайно държи меч на господаря“⁵⁰⁾. При богослужебните церемонии молдовският велик спатар стои от дясната страна на трона на владетеля, като е поставил на рамото си сабята на господаря, а в ръка държи неговия меч⁵¹⁾. Вторият спатар носи владетелския меч по време на по-малки празници, а в отсъствие на великия спатар изпълнява задълженията му. По време на пир церемониалът го задължава да поеме в определен момент функциите на великия спатар, който му предава меч на господаря⁵²⁾. Третият спатар всекидневно е до владетеля с меч в ръка, за да го брани⁵³⁾.

3. Вистиар (протовистиар). Във възобновеното Българско царство титлата е заимствана от Византия. Ромейският дворцов служител отговаря за личния гардероб (вестиарий) на василевса, но освен владетелските одежди там се съхраняват и различни скъпоценности, така че той може да бъде характеризиран като отговарящ за императорския гардероб съкровищница. Личният вестиарий на василевса е различен от държавната хазна. През IX – XI в. протовестиариите командват армии, водят преговори и т.н. Ролята на този сановник се увеличава през XI в. От XII в. много византийски благородници са почетени с тази титла, включително някои бъдещи императори (Алексий V, Йоан III Дука Ватаци). През XIII – XIV в. „протовестиарий“ е една от най-високите ромейски титли – император Михаил VIII Палеолог (1261 – 1282) удостоява с нея своя племенник Михаил Тарханиот, поставяйки го над други висши сановници⁵⁴⁾. Единственото сведение за български сановник с титлата протовестиарий дава Йоан Кантакузин. В своята „История“ той пише за протовестиария Раксин (видоизменена форма на името му Драгшан), който заедно с логотета Филип е главният участник в свалянето на цар Иван Стефан от престола⁵⁵⁾ – показателен факт за важното място на Раксин в търновския двор. В грамота на цар Иван Александър за манастира „Св. Никола“ в Несебър българският владетел отбелязва: „Поради това собственоръчно дарува злато от вестиария на моето царство“⁵⁶⁾. И. Билярски основателно приема, че протовестиарият отговаря за царските финанси, защото в грамотата с „вестиарий“ се обозначава не служител, а владетелската хазна⁵⁷⁾. Във Влахия и Молдова вистиарите, също като във Византия и България, отговарят за владетелския гардероб съкровищница. В грамота на Мирчо I от 8 януари 1392 г. титлата е

записана като „протовистиар“⁶⁵⁸), но най-вече се среща под формата „вистиар“⁶⁵⁹. В някои влашки документи са отбелязани двама сановници с тази длъжност – „протовистиар Попшор“ и „вистиар Шърбан“⁶⁶⁰ в грамота на Мирчо I от 8 януари 1392 г., „Шербан вистиар“ и „Манчул вистиар“⁶⁶¹ в грамота на същия владетел от 11 май 1409 г. и т.н. В грамота на молдовския господар Александър I Добри от 29 юни 1400 г. е записан „Хорает вистиарник“⁶⁶². В грамота на Мирчо I, съставена между 1389 – 1400 г., вистиарят е записан след столника⁶⁶³, а в други влашки владетелски документи е отбелязан преди столника, пичерника (пахарника), мечоносеца, комиса, питаря⁶⁶⁴. В немалко грамоти е посочен след мечоносеца⁶⁶⁵. В някои от най-ранните молдовски грамоти вистиарят присъства между дворника и столника⁶⁶⁶. Така например в грамота от 28 януари 1409 г. първият вистиар е записан след дворника и преди столника, чашника, постелника и втория вистиар⁶⁶⁷.

В Молдова великият камараш впоследствие поема функциите на отговарящ за личната господарска хазна, отделена от държавната⁶⁶⁸. За разлика от вистиарника той принадлежи към „малките“ боляри⁶⁶⁹. За държавната хазна отговаря вистиарникът. Д. Кантемир го определя като „велик хазнатар“ (thesaurarius magnus). „Той събира“ – пише молдовският благородник – „паричните държавни приходи и ги изразходва по заповедите на владетеля. Води отчет за приходите и разходите. Всички писари на хазната, обикновено наричани дяци на хазната, се подчиняват на неговите заповеди“⁶⁷⁰. Евлия Челеби също пише за функциите на вистиаря: „В неговите ръце са всичките богатства и хазната“⁶⁷¹.

4. Велик комис. Тази титла е пренесена във възобновеното Българско царство от Византия. Във Византийската империя комисът на конюшните (κομῆς του σταυλου) е висш сановник, отговарящ за конете, нужни за императорския двор и армията. Според Псевдо-Кодин, комисът на императорските коне през XIV в. изпълнява церемониални задължения – заедно с протостратора държи коня на василевса, докато той се качва на седлото. Понякога е натоварен с важни държавни задачи⁶⁷².

За присъствието на велик комис във възобновеното Българско царство може да се съди от сведенията в някои български царски грамоти за „комис с коне“⁶⁷³ и „комиси“⁶⁷⁴, които вероятно са били служители на великия комис. Предполага се, че comestabulus Sergius, споменат в кореспонденцията между папа Инокентий III (1198 – 1216) и архиепископ Василий, е изпълнявал службата на велик комис в търновския двор⁶⁷⁵. Важната мисия, възложена на Сергей – заедно с презвитер Константин да се срещне с папата в Рим като част от преговорите между цар Калоян (1197 – 1207) и папството, е показателна за високото му място сред българските сановници. Според И. Билярски титлата „велик комис“ в Дунавските княжества е пряка заемка от Българското царство⁶⁷⁶. В грамота на Мирчо I от 10 юни 1415 г. за пръв път във Влахия се

среща тази титла, носена от боярина Станчул⁷⁶). В грамота на молдовския воевода Стефан II от 14 април 1435 г. присъства комисът Станчул⁷⁷). В много влашки⁷⁸) и молдовски⁷⁹) владетелски документи комисът заема последно мястото сред висшите служители. Д. Кантемир нарича този молдовски сановник „велик комис, главен конюшник“ (comis magnus, stabuli praefectus) и пише, че под негово наблюдение се намират всички княжески конюшни, инструментите, слугите, ковачите, майсторите, приготвящи каляските. С това не се изчерпват задълженията на великия комис. Той отговаря за обширното пасище Бранище при р. Прут и за събирането на сеното за нуждите на княжеския двор⁸⁰). Вторият комис замества великия и има задължението да наблюдава владетелската конюшня. Когато молдовският господар се отправя на път, той приготвя и довежда коня му. Получава една трета от доходите на великия комис⁸¹). Третият комис има същите задължения⁸²). При походи или тържествени процесии на молдовския владетел през XVII в. комисите са сред неговото най-близко обкръжение – от дясната му страна, заедно с вагафите на придворните слуги⁸³).

5. Столник. Титлата е документирана във възобновеното Българско царство само веднъж – върху златен пръстен-печат, открит в Търново, е гравирани надписът „Слав, столник царев“⁸⁴). Тя е заимствана в България от византийската „ὁ ἐπι τῆς τραπέζης“. Този ромейски дворецов служител по време на императорските пиршества въвежда гостите и се грижи за поднасянето на ястията на трапезата. От XIII в. ὁ ἐπι τῆς τραπέζης е висша дворецова титла, с която са удостоявани представители на видни византийски фамилии⁸⁵).

Столникът се грижи за царската трапеза, като се разпорежда с многобройната прислуга. Както във Византия, така и в Българското царство, този дворецов сановник често е близък родственик на владетеля⁸⁶).

Титлата е сред малкото, навлезли от Византия във възобновеното Българско царство, които имат български еквивалент. В Дунавските княжества също се среща като „столник“. В грамота на Мирчо I от 8 януари 1392 г. тази титла се среща за пръв път – записан е „столник Братец“⁸⁷). В Молдова най-ранното отбелязване на такъв дворецов служител е в грамота на господаря Роман I (1391 – 1394) от 18 ноември 1393 г.⁸⁸) В грамотата на Мирчо I, написана между 1389 – 1400 г., столникът е отбелязан преди вистиаря⁸⁹). В документа от 8 януари 1392 г. столникът е записан след вистиаря, но преди пичерника, питаря и пивничеря⁹⁰). В немалко грамоти след столника са пахарникът и комисът⁹¹), въпреки че в някои документи (например от 12 декември 1424 г.) те са поставени преди него⁹²). В молдовски грамоти столникът е след дворника и вистиаря⁹³). Столникът във Влахия и Молдова има същите функции като във Византия и България. Д. Кантемир назовава великия столник „главен трапезник“ (supremus dapifer) и отбелязва, че той „управлява кухнята на господаря и всичките ѝ слуги“ (principis culinae et

sunctis eius ministris praeest). В празнични дни и в други тържествени случаи великият столник разпределя ястията на господарската маса, предварително ги опитва и обслужва трапезата до третата чаша. Освен различните други доходи той получава определено количество от хранителните припаси във владетелската кухня⁹⁴.

6. Пичерник (пахарник, чашник). Титлата „пичерник“ във Влахия е изменено название на „епикерний“. Службата на епикерния преминава във възобновеното Българско царство от Византия. Задължението на този византийски сановник е да се грижи за владетелските вина и да налива по време на гощавки. Името му произхожда от глагола „смесвам“. При династията на Комнините с тази титла са удостоявани и родственици на василевса. Важността на титлата нараства от XIII в., превръщайки се във високопоставена⁹⁵. В България тази служба също често е изпълнявана от близки родственици на царя. За това свидетелства откритият край гр. Айтос златен пръстен от XIII в. с надпис „Петър епикерний, братовчед царев“⁹⁶. Други български епикернии са споменати в Бориловия синодик (монах Силвестър, бивш епикерний на цар Иван Александър)⁹⁷ и в Шуменския надпис от времето на цар Иван Шишман (великия епикерний Срацимир)⁹⁸. Най-вероятно този дворцов служител изпълнява същите функции както във Византия. Във всеки случай е сред най-високопоставените български сановници. Службата на епикерния преминава във Влахия с първоначално название „пичерник“, което представлява транслитерация на гръцкото „πιϋερνις“, вероятно през българския „епикерний“. В една от най-ранните влашки грамоти (8 януари 1392 г.) е отбелязан Коста пичерник⁹⁹. Впоследствие този служител в Дунавските княжества е наричан най-често „пахарник“ и „чашник“. В грамота на Мирчо I от 10 юни 1415 г. вече се среща сановник с титлата „пахарник“ (Гергин пахарник)¹⁰⁰. Молдовският владетел Александър I Добри отбелязва в грамота от 28 юни 1401 г. своя болярин Гораец (Хораец?) чашник¹⁰¹. От названието на титлата личи, че сановникът се е занимавал с виното на владетеля. Както във Византия и България, той е сред високопоставените влашки и молдовски дворцови служители и сред приближените до владетеля, който трябва да има пълно доверие в човека, грижещ се за виното му. В повечето влашки грамоти от XIV – XV в. пахарникът е поставен след дворника, логотета, вистиаря, мечоносеца (често си разменят местата със столника)¹⁰². В някои молдовски владетелски документи (едни от най-ранните) е записан след дворника, вистиаря и столника, но в други променя мястото си¹⁰³. Д. Кантемир нарича молдовския велик пахарник „главен виночерпец“ (supremus pincernia) и описва задълженията му: „В празнични дни подава на господаря първата чаша вино, а също така заповядва на останалите виночерпци. Занимава се с всички лозя на господаря, дава разпореждане за тяхното своевременно обработване и за събирането на гроздето. Стои наче-

ло на всички лозари в Молдова и на никого в цялата страна не се разрешава да бере даже своето грозде, ако няма позволение за това от великия пахарник¹⁰⁴). По време на владетелското пиршество сановникът пръв поема чашата на господаря и опитва, отливайки вино от нея в малък бокал¹⁰⁵). В Молдова впоследствие се появяват втори и трети пахарник. Вторият пахарник замества великия. В негово отсъствие подава чашата на господаря¹⁰⁶). Освен това се грижи за владетелските лозя в Хуш¹⁰⁷). Третият пахарник отговаря за лозята в Бакъу и Тротуш¹⁰⁸). Молдовският велик пахарник разполага с много помощници – по време на господарския пир двадесет и четири виночерпци обслужват масата и подават чашите на гостите, а той следи за изпълнението на техните задължения¹⁰⁹).

7. Кефалия. Тази титла, преминала от Византия във възобновеното Българско царство, с която са назовавани областните управители, се среща във Влахия единствено за управителите на Дръстър по времето, когато градът е под влашка власт. В грамота на Мирчо I, написана между 1404 – 1406 г., е отбелязан кефалията на Дръстър¹¹⁰). Градът е един от най-значителните в Българското царство и с неговото владеење влашкият господар приема част от българското държавно „наследство“. Вероятно влашкият кефалия, резидиращ в Дръстър, е управлявал не само града, а и областта около него – част от дн. Добруджа, която по това време е под властта на Мирчо I.

8. Наместник. В грамота на Мирчо I от 11 май 1409 г., съставена в Гюргево, е отбелязан сановник на име Яркън с длъжността „наместник“¹¹¹). В средновековна България определението „наместник“ се среща още в славянския превод на „Именника на българските ханове“: „Гостун наместник, две години“¹¹²). За наместника на княза и неговото място в управлението пише Йоан Екзарх в „Шестоднев“: „Князът, като отива на война или някъде другаде, си оставя наместник, който да съди и да упражнява властта, и отново се връща, при което наместникът губи властта, и когато князът върши това много пъти – поставя и сваля наместника – то той сам е винаги владетел и господар и нищо не губи от своята власт с отпътуването си, а наместникът му е винаги робски подчинен“¹¹³). Яркън е или наместник на владетеля (може би в Гюргево?), или изпълнява временно длъжността на някой от висшите сановници.

През XIV – XV в. титлите на сановниците във Влахия и Молдова са в своя „най-чист“ вид, от който проличава най-ясно българо-византийското влияние върху тях. В следващите столетия зависимостта на Дунавските княжества от Османската империя се увеличава, засилва се влиянието на Високата порта. В Молдова се появяват длъжностите „чохадар“, „башбюлюкбаши“, „бешли ага“ и др. Въпреки това старите титли, като велик логотет, спатар, вистиар, столник, пахарник и комис, се запазват, независимо че функциите на някои от тях се развиват и отчасти променят във времето.

БЕЛЕЖКИ

1. Theophanis Chronographia. Ex recensione Ioannis Classeni. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. (CSHB), Vol.I.Bonnae, 1839, p. 673; (=Theophanis Confessoris. Chronographia. ГИБИ 3, София, 1960, с. 272).
2. Theophanis Chronographia I, p. 691 (=Theophanis Confessoris. Chronographia. ГИБИ 3, София, 1960, с. 274).
3. Theophanis Chronographia I, p. 691; (=Theophanis Confessoris. Chronographia. ГИБИ 3, София, 1960, с. 274).
4. Бешевлиев, В. (1981). Български епиграфски паметници. София, с. 36, 43, 80, 149.
5. Constantini Porphyrogeniti imperatoris. De ceremoniis aulae Byzantinae. Libri duo. E recensioine I.I.Reiskii. Vol.I.Bonnae, 1829, p. 681; Constantini Porphyrogeniti. De ceremoniis aulae Byzantinae. ГИБИ 5, София, 1964, с. 222.
6. Constantinus Porphyrogenitus. De thematibus et De Administrando imperio. Recognovit Immanuel Bekkerus. CSHB. Vol.III.Bonnae, 1840, p. 154; Constantini Porphyrogeniti. De Administrando imperio. ГИБИ 5, с. 209.
7. Попруженко, М. Г.(1899). Синодик царя Борила. Одесса, с. 78; Божилов, И. Тотоманова, А. Билярски, И. (2010). Борилов синодик: издание и превод. София, с. 175.
8. Kałużniacki, E.(1971). Werke des patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375 – 1393). London, 24 – 25.
9. Петров, П. Гюзелев, В. (1978). Христоматия по история на България. Т.2. София, с.327.
10. Василиев, А. (1960). Ктиторски портрети. София, с. 40.
11. Пак там, 45 – 46, обр. 20.
12. Пак там, с. 64, обр. 32.
13. Пак там, 58 – 60, обр. 28.
14. Cantemir, D. (1973). Descriptio Moldaviae / Descrierea Moldovei. București, 198 – 199.
15. Documenta Romaniae Historica (DRH). A.Moldova. Vol.I.(1384 – 1448). București, 1975, p. 19, № 13.
16. DRH.V.Tara Romaneasca. Vol.I.(1247 – 1500). București, 1967, p. 50, № 21.
17. Славяно-молдавские летописи (XV – XVI вв.). Москва, 1976, с. 90, 92, 98 и сл. За съвета в Дунавските княжества вж. също Stoicescu, N. (1968). Sfatul domnesc și marii dregători din țara Romaneasca și Moldova (sec. XIV – XVII). București, 14 – 16.
18. Cantemir, D. Op. cit., 198 – 203.
19. Ibid., 202 – 203.
20. Ibid., 198 – 199.

21. Guillard, R. (1971). Les Logothetes. Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire Byzantin. – *Revue des etudes byzantines (REB)* 29, 100 – 104.
22. Попруженко, М. Г. Синодик царя Борила, с. 71; Божилов, И. Тотоманова, А. Билярски, И. Борилев синодик, с. 168.
23. Коцева, Е. (1980). Приписка 1350 – 1360 г. в сборник Прьвослава. – *ВВг*, 6, с. 253.
24. Ioannis Cantacuzeni eximperatorem. Historiarum. Libri IV. Cura Ludovici Schopeni. CSHB. Vol.I.P.XX. Bonnae, 1828, p. 458; Ioannis Cantacuzeni. Historia. ГИБИ 10, София, 1980, с. 266.
25. Хаджиев, К. (2006). Епиграфските паметници от средновековния Червен и значението им за историята на града. – В: РИМ Русе. Известия 10, с. 87, 90 – 92.
26. DRH.B. I, p. 32, № 12, p.37, №15, p.43, №17 etc.
27. DRH.B. I, p. 37, № 15 (грамота на Мирчо I от 27 декември 1391 г.). В редица грамоти логотетът е поставен след дворника и преди останалите сановници – грамота от 10 юни 1415 г. (DRH.B. I, p. 81, № 38), грамота от 1428 г. (Ibid., p. 114, № 58), грамота от 10 септември 1428 г. (Ibid., p. 129, № 68), и т.н. Има и изключения. Например в грамоти от 1437 г. логотетът е поставен на последно място сред дворцовите служители (Ibid., p. 145, № 82, p. 147, № 83, p. 149, № 85, p. 150, № 86, p. 152, № 87). Но в следващи грамоти той отново заема място след дворника и преди другите сановници (Ibid., p. 158, № 91, p.180, №103, p.182, №104, p.184, №105, p.189, №108 etc).
28. DRH.A. I, p. 19, № 13.
29. Ibid., p. 3, № 2.
30. Ibid., p. 14, № 10.
31. Ibid., p. 26, № 18.
32. Cantemir, D. Op. cit., 198 – 199.
33. Челеби, Э. (1961). Книга путешествия (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века) 1. Земли Молдавии и Украины. Москва, с. 182.
34. DRH.B. I, p. 77, № 36.
35. Cantemir, D. Op. cit., 198 – 201.
36. Pelin, V. (2008). Manuscrise din domnia lui Ștefan cel Mare (II). *Analele Pytnei* 2, 271 – 272.
37. The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 3. New York – Oxford, 1991, 1935 – 1936.
38. Венедиков, И.(1979). Военното и административното устройство на България през IX и X век. София, 52 – 53, смята, че този пръстен е от ранносредновековното Българско царство. Yordanov, I. (2001). Йорданов, И.

- (2001). Корпус на печатите на Средновековна България. София, с. 142, въз основа на монограмното изписване на името и палеографските особености на някои от буквите правилно го датира в XIII – XIV в. и приема, че неговият притежател Тагчи, мечоносец на българския цар, е куманин или татарин. Същата датировка на пръстена дава и Тотев, К. (2010). Златни пръстени-печати от времето на Второто българско царство (1185 – 1396) / Golden Signet – Rings from the Time of the Second Bulgarian Kingdom (1185 – 1396). Велико Търново, 120 – 121.
39. DRH.V. I, p. 81, № 38.
40. Ibid., p. 124, № 64.
41. Ibid., p. 129, № 68.
42. Ibid., p. 182, №104
43. Ibid., p. 192, № 110.
44. Ibid., p. 81, № 38.
45. Ibid., p. 114, № 58, p. 116, № 60.
46. Ibid., p. 124, № 64.
47. Ibid., p. 145, № 82, p. 147, № 83, p. 149, № 85, p. 150, № 86, p. 152, № 87, p. 163, № 94, p. 165, № 95 etc.
48. Ibid., p. 180, № 103, p. 182, № 104, p. 184, № 105, p. 189, № 108, p. 192, № 110, p. 194, № 111, p. 195, № 112, p. 197, № 113 etc.
49. Cantemir, D. Op. cit., 200 – 201.
50. Ibid., 200 – 201.
51. Ibid., 228 – 229.
52. Ibid., 204 – 205, 230 – 231.
53. Ibid., 206 – 207.
54. The Oxford Dictionary 3, p. 1749. За протовестиария вж. и Bilyarski, I. (1998). Institutsiite na srednovekovna Balgaria. Vtoroto balgarsko tsarstvo (XII – XIV vek). Sofia [Билярски, И. (1998). Институциите на средновековна България. Второто българско царство (XII – XIV век). София], 156 – 157.
55. Ioannis Cantacuzeni eximperatore. Historiarum I, p. 458; Ioannis Cantacuzeni. Historia, c. 266.
56. Дуйчев, И. (1944). Из старата българска книжнина. Кн. II. София, 144 – 145.
57. Билярски, И. Цит. съч., 161 – 162.
58. DRH.V. I, p. 43, № 17.
59. Ibid., p. 43, № 17.
60. Ibid., p. 75, № 35.
61. DRH.A. I, p. 14, № 10.
62. DRH. V. I, p. 30, № 11.

63. Ibid., p. 43, № 17, p. 81p № 38, p. 111, № 56, p. 114, № 58, p. 116, № 60 etc.
64. Ibid., p. 124, № 64, p. 145, № 82, p. 147, № 83, p. 149, № 85, p. 150, № 86, p. 152, № 87 etc.
65. DRH. A. I, p. 14, № 10, p. 16, № 11.
66. Ibid., p. 35, № 24.
67. Билярски, И. Цит.съч., с. 159.
68. Cantemir, D. Op. cit., 208 – 209.
69. Cantemir, D. Op. cit., p. 200 – 203.
70. Челеби, Э. Цит.съч., с. 183.
71. The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 2. New York – Oxford, 1991, p. 1140.
72. Пинский, Г.А. (1911). Gramoti bolgarskih tsarei. Moskva [Ильинский, Г.А. (1911). Грамоты болгарских царей. Москва], с. 18, № 2.
73. Пак там, с.29, № 6.
74. Inocentii III papae et Caloiohannis regis. Epistolae. ЛИБИ 3, София, 1965, 320 – 321; Билярски, И. Цит.съч., с.186.
75. Билярски, И. Цит.съч., с. 184.
76. DRH.В. I, p. 81, № 38.
77. DRH. A. I, p. 193, № 139.
78. DRH. В. I, p. 176, № 101, p. 180, № 103, p. 182, № 104, p. 184, № 105, p. 189, № 108, p. 192, № 110, p. 194, № 111, p. 199, № 115 etc.
79. DRH. A. I, p. 193, № 139, p. 196, № 142, p.198, № 143, p. 199, № 144, p. 201, № 145 etc.
80. Cantemir, D. Op. cit., 202 – 203.
81. Ibid., 206 – 207.
82. Ibid., 206 – 207.
83. Ibid., 226 – 227.
84. Йорданов, И. Цит.съч., 141 – 142.
85. The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 1. New York – Oxford, 1991, 722 – 723.
86. Г. Николов извежда хипотезата, че столник Слав най-вероятно е баща на деспот Алексей Слав, родственник на Асеневци. Вж. Николов, Г. (2011). Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.). София, 146 – 147.
87. DRH.В. I, p. 43, № 17.
88. DRH.А. I, 5 – 6, № 4
89. DRH.В. I, p. 30, № 11.
90. Ibid., p. 43, № 17.

91. Ibid., p. 111, № 56, p. 116, № 60, p. 124, № 64.
92. Ibid., p. 114, № 58.
93. DRH.A. I, p. 14, № 10, p. 16, № 11, p. 19, № 13, p. 31, № 22, p. 35, № 24, p. 37, № 25 etc.
94. Cantemir, D. Op. cit., 202 – 203.
95. The Oxford Dictionary 3, p. 1679.
96. Йорданов, И. Корпус на печатите, с. 140.
97. Попруженко, М. Г. Синодик царя Борила, с. 71; Божилов, И. Тотоманова, А. Билярски, И. Борилов синодик, с. 168.
98. Антонова, В. (1995). Шумен и Шуменската крепост. Шумен, с. 111; Попконстантинов, К. Антонова, В. (1993). Епиграфски паметници от XII – XIV век от средновековния Шумен. В: Преслав. Сборник 4. София, 356 – 357.
99. DRH.B. I, p. 43, № 17.
100. Ibid., p. 81, № 38.
101. DRH.A. I, p. 19, № 13.
102. DRH.B. I, p. 43, № 17, p. 81, № 38, p. 103, № 52, p. 111, № 56, p. 116, № 60, p. 124, № 64, p. 178, № 102, p. 180, № 103 etc.
103. DRH.A. I, p. 19, № 13, p. 33, № 23, p. 35, № 24 etc.
104. Cantemir, D. Op. cit., 200 – 201.
105. Ibid., 230 – 231.
106. Ibid., 230 – 231.
107. Ibid., 204 – 205.
108. Ibid., 206 – 207.
109. Ibid., 212 – 213.
110. DRH.B. I, p. 64, № 28.
111. Ibid., p. 76, № 35.
112. Москов, М. (1988). Именник на българските ханове (ново тълкуване). София, с. 20.
113. Попов, А. Н. (1879). Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Кн. III. Шестоднев составленный Иоаном Ексархом Болгарским. Москва, 82 – 83.

СЪКРАЩЕНИЯ

BBg – Byzantinobulgarica

CSHB – Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae

DRH – Documenta Romaniae Historica

REB – Revue des etudes byzantines

THE LINK BETWEEN THE TITLES OF SOME DIGNITARIES IN THE BULGARIAN KINGDOM AND IN THE DANUBIAN PRINCIPALITIES

Abstract. The article aims to compare the titles of some dignitaries in the Bulgarian kingdom and the corresponding titles of the dignitaries in Wallachia and Moldova. The cited sources are mostly Wallachian and Moldovan documents from XIV–XV century, when the Byzantine-Bulgarian influence on the state regulations of the Danubian principalities is strongest.

✉ **Mr. Tervel Popov, PhD student**
Faculty of History
University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: komitnikola@abv.bg